

30. <*Ανεπίγραφος*>
<Βησσαρίων Μιχαήλω Αποστολίω.>

M 240 Μάλιστα μὲν αὐτὸν σε ἴδεῖν καὶ κοινῇ τὰς κφινὰς ἀποκλαύσασθαι συμφοράς, εἰ δὲ μὴ ὡς μηκίστοις σου ἐντυχεῖν γράμμασιν ἐπεθύμουν, οἵς ἀν περὶ πάντων ἀκριβέστερον διδαχθείην. ἀλλὰ σου τε ἀπέτυχον καὶ γράμματα 5 ἡμῖν ἦκεν, ὡσπερ βραδύτατα, οὕτω δὴ καὶ βραχύτατα. οἶμαι δὲ τοῦ μὲν τὴν τοῦ διὰ Βονωνίας ἀν διελθεῖν προσδοκῶν, τοῦ δὲ τὴν πρὸς τὴν προκειμένην ὁδὸν ἐπειξεν αἰτίαν γενέσθαι. τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα κακὰ μείζω παντὸς ὅντα θρήνου τί ὅν τις καὶ ἀναξαίνοι; δέδια δέ, μὴ καὶ χείρω ἐπέλθοιεν, οὐκέτι μὲν "Ελλησιν· φχδμεθα γάρ οἴμοι· ἀλλὰ τοῖς ὁπηδήποτε Χριστιανοῖς καὶ μάλιστα¹⁰ Ιταλοῖς, οἱ πάσῃ μηχανῇ ἀναπεπταμένην τε καὶ εὑρεῖαν ὁδὸν παρασκευάζουσι

10 ὁπηδήποτε] ὁπηδήποτε Lampr.

Die folgenden sechs Briefe (30—35), in Bessarions eigener Sammlung im Cod. Marc. gr. 527 fol. 240—244 v (= M) überliefert, tragen keine Überschrift. Als Empfänger kommt nur Michael Apostolios in Betracht. So vermutete schon Lampros auf Grund eines Briefes von Apostolios an Bessarion, der den aus Konstantinopel entronnenen Griechen in Bologna erwartete, und zwar war das vor März 1455 (Sp. Lampros: Νέος 'Ελληνομνήμων. 'Εν Αθήναις VI [1909] 395. Apostolios' Brief bei H. Noiret, Lettres inédites de Michel Apostolos. Paris 1889, p. 9 u. 16. Vgl. E. Legrand, Bibliographie hellénique. Paris 1885 ss. II 240.). Diese Vermutung wird durch weitere Beobachtungen hinsichtlich der Lebensumstände des Adressaten bestätigt, die ich schon früher geltend gemacht habe (I 329 n. 8). Völlig schlüssig wird der Nachweis durch die Aufträge zum Ankauf alter Handschriften in Griechenland, die ihm Bessarion in den vorliegenden Briefen erteilt. Denn aus des Apostolios Briefen bietet sich uns das anschauliche Bild von dessen ständigem Bemühen um den Erwerb alter Autoren für Bessarion (H. Noiret, l. c. Ep. 74; 76; 81; 84; 105; 114.).

Ort und Zeit der Abfassung ergibt sich aus Bessarions Bemerkung, daß er den Empfänger auf dessen Durchreise durch Bologna erwarte. Der Kardinal weilte daselbst 1450—55. Die Briefe, namentlich die vier letzten, sind noch unter dem frischen Eindruck des Falles von Konstantinopel geschrieben.

Ep. 30. betrifft den Ankauf griechischer Handschriften. Der Untergang Konstantinopels als des Mittelpunktes der griechischen Bildung hatte Bessarion den Gedanken eingegeben, das geistige Erbe der Alten nach Möglichkeit zu retten. Zunächst wollte er seine eigene Bibliothek groß ausbauen. Weiter schwäbte ihm, wie er ausdrücklich sagt, bereits damals der Gedanke vor, diese Bücherschätze an einem sicheren Platz unterzubringen, wo seine Landsleute bequemen Zutritt zu deren Benützung hätten. Was daher Apostolios von Handschriften aufstreben könne, in Adrianopel, Athen, Thessalonike, Ainos und Kallipolis, solle er aufkaufen. Eine Liste der gewünschten Werke lege er ihm bei. Ebenso hatte er schon den Bischof Theophanes von Athen beauftragt. — Über die noch erhaltenen reichen Bibliotheken in Adrianopel und Saloniki vgl. Lampros: Νέος 'Ελληνομνήμων VI (1909) 396. Über Ainos und Kallipolis ist bis heute nichts mehr bekannt geworden. — Über Theophanes und seinen lateinerfreundlichen Vorgänger Phantinos in Athen vgl. Sp. Lampros in dessen griechischer Übersetzung von F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen i. MA. II 340 ff. Den Brief hat erstmals Sp. Lampros nach dem genannten Cod. Marc. im Νέος 'Ελληνομνήμων VI (1909) 393—394 herausgegeben.

τῷ ἔχθρῷ οὐχ οἵς μόνον δλιγωροῦσι τῶν κατ' ἐκείνου παρασκευῶν· ἡτον γὰρ ἀν ἦν τὸ κακόν· ἀλλὰ καὶ οἵς καθ' αὐτῶν τε καὶ ἀλλήλων μηχανώμενοι ὑπὲρ ἐκείνου πάντα πράττουσι. ταῦτα δ' ἐμοὶ μὲν προφοιβάζοντι καὶ νῦν ἀπιστοῦσιν ὥσπερ καὶ πρότερον, τὰ νῦν δρώμενα προλέγοντι. σοὶ δὲ εἰ πιστεύσουσι, καὶ-
5 τοι τὴν τῶν πραγμάτων ἀναμφισβήτητον παρεχομένω ἀπόδειξιν καὶ τὸν οὐκέτι μὲν ἀλλοις, αὐτοῖς δὲ τούτοις ἐπικείμενον ἐπισείοντι ὅλεθρόν τε καὶ κίνδυνον, οἵς M 240^v πράξουσι, δείξουσι· καὶ οὐδὲ διδάξεις, εἰ τι χρηστότερον προσδοκητέον, δρτι ἐκ τῶν τὰ πρῶτά τε καὶ μέγιστα δυναμένων ὑποστρέψων, καὶ, ως τὸ εἰκός, ἀκριβέστερον ἐπιγνούς, ἢ τε διανοοῦνται, ἢ τε πράξαιεν δν.

10 'Αλλὰ ταῦτα μὲν Θεὸς εὔθυνοι ἐπὶ τὸ βέλτιον. ἐμοὶ δ' ἔτι τῶν τε θύραθεν τῶν τε καθ' ἡμᾶς διδασκάλων ἐλλείπει οὐκ δλίγα συγγράμματα. ίσταμένης μὲν οὖν τῆς κοινῆς 'Ελλήνων καὶ μόνης ἐστίας οὐκ ἐφρόντιζον, πάντα εἰδὼς ἐκεῖ ἀποκείμενα· πεσούσῃς δέ, φεῦ, μεγάλη τις ἐγένετο ἐπιθυμία τῆς πάντων αὐτῶν κτήσεως, οὐκ ἐμοῦ γε ἔνεκα, δς γε τῆς ἴδιας ἔνεκα ὠφελείας 15 ἀρκοῦντα κέκτημαι, ἀλλ' ως δν, εἰ που νῦν τέ τινες λειφθεῖεν "Ελληνες, εἴ τέ τι εἰς ἔπειτα βέλτιον πράξαιεν — πολλὰ δ' ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ γένοιτ' δν —, ἔχοιεν δπη τὴν αὐτῶν φωνὴν ἀπασαν, τὴν γε νῦν οὖσαν, ἐν τινι ὅμοι ἀποκειμένην ἀσφαλεῖ τόπῳ εύροιεν καὶ εύροντες πολλαπλασιάσαιεν καὶ μὴ πρὸς οἵς πολλοῖς τε καὶ καλοῖς τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν πάλαι ἀπολωλέκαμεν ὑπο-
20 μνήμασι καὶ τὰ δλίγα ταῦτα νῦν ἀπολέσαντες ἀφωνοι τὸ πάμπαν μένοιεν καὶ βαρβάρων τε καὶ ἀνδραπόδων οὐδὲν διαφέροιεν. τὴν τούτων τοίνυν πέμπω σοι καταγραφήν. πέμπω δὲ τὴν αὐτὴν καὶ τῷ 'Αθηνῶν Θεοφάνει. δέομαι δέ σου, ίνα ἐμήν τε χάριν τοῦ τε δν ἔχω σκοποῦ, οῦ καὶ σοὶ μέλειν εἰκός, πᾶσαν ποιήσῃ πρόνοιαν εύρειν τε καὶ ὠνήσασθαι πάντα. ἐκ τε γὰρ 'Ανδριανουπόλεως ἐκ τε
25 'Αθηνῶν, Θεσσαλονίκης τε καὶ Αἴνου καὶ τῶν ἀλλων χωρῶν τε καὶ πόλεων τῶν παρακειμένων ὑμῖν αὐτῆς τε τῆς πάλαι ποτὲ ἡμετέρας πόλεως, ἦς καὶ M 241 κτήματα ἦσαν, ἔτι τε καὶ Καλλιουπόλεως πάντα ἀναζητήσας εύρήσεις. δθεν δὲ ἔξεις τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα ἀναλώματα 'Ιερώνυμος ὁ Βαλαρέζος φροντιεῖ. δπως δὲ εἰ τι τούτων δ 'Αθηνῶν ὠνήσεται, μὴ τὰ αὐτὰ καὶ αὐτός, ἀλλα
30 ὠνήσῃ. ἀρκεῖ γὰρ ἡμῖν ἐν ἔξι ἑκάστου. εῦ πράττοις.

31. <'Ανεπίγραφος> <Βησσαρίων Μιχαήλω 'Αποστολίω.>

'Ηκεν εἰς ἡμᾶς καὶ ἀ ἐπανιών τὸ δεύτερον ἐκ 'Ραβαίνης ἐπέστειλας νράμ- M 241 ματα δυσὶ πρότερον ἡμέραις ἢ τὰ τελευταῖα, διὸ ταῦτα δι' Οὐενετιῶν ἀφίχθαι. 35 εἰ τινα δὲ ἐκ 'Ρώμης, ως φής, ἔγραψας, οὕπω ἐς ἡμετέρας χεῖρας ἀφίκται.

5 ἀναμφισβήτητον *scripti cum Lampr.* ἀναμφίσβητον M | 15 εἰ τέ τι M εἰ τέ τι τις Lampr. | 16 εἰς ἔπειτα] εἰσέπειτα M Lampr. | 20 μένοιεν M Lampr.

Ep. 31. Das Schreiben setzt einen mehrfachen Briefwechsel voraus. Apostolios hatte aus Ravenna ('Ραβαίνη) und Rom geschrieben. Die Hauptfrage dreht sich um die zu beschaffenden Bücher. Gedrückt ist die Stimmung Bessarions wegen des herben Loses seiner griechischen Landsleute. — Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 241—241 v.

καὶ ταῦτα μὲν νῦν ἴχανά. καὶ χάριτάς σοι τούτων τε οἴδαμεν καὶ τῆς ἐπαγγελίας, ἣν ἐπήγγειλας περὶ τὴν τῶν βιβλίων δύνησιν ὑπηρετῆσαι. ὑπὲρ δὲ καὶ αὐθίς σοι ἐπικελευόμεθα, ἵνα πάσῃ προθυμίᾳ ἡμῖν ὑπουργήσῃς ὡς τὰ μάλιστα ἡμῖν χαριούμενος. περὶ ἡμῶν δὲ ὅτι δέδιας, τοῦτο ποιεῖς, δὲ τοῖς φίλοις προσήκει, καὶ δὲ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν. ἀλλ' οὐκ οἴδαμεν, δοῦτον δὲ τρόπον ἐντεῦθεν ἀπαλλαγείημεν. δέδια, μὴ τὸ ἐλληνικὸν ἀπανδίσῃ, κοινῇ καὶ ἴδιᾳ, δυστυχεῖν ἀναγκαῖον. οὐδὲ δεῖ τοῦ κοινοῦ ἀπολωλότος τὰ τινος ἴδια σώζεσθαι. τί γάρ ἄλλο σημαίνει τὸ τοὺς κιν<δύνους> εἰδότας καὶ βουλομένους ἀποφυγεῖν μὴ δύνασθαι; οὕτως ἡμᾶς ἀνάγκη τις ἀπαραίτητος, εἴτε θεία εἴτε ἀνθρωπίνη εἴτε καὶ ἀμφότερου, κατέχει. ἀλλὰ τὰ μὲν ἡμέτερα 10 ἵτω, ὅπῃ τῷ Θεῷ φίλον. οὐ μεγάλη ζημία ἐνδεικνύεται δὲ μεσοφρόνων. λυπεῖ δέ με σφόδρα ἡ ὑμῶν τῶν ὑπολειπούμενων ‘Ἐλλήνων προσδοκουμένη φθορά, τοῦ M 241^v μὲν ἔχθροῦ καὶ γνώμης καὶ δυνάμει τοσοῦτο καθ' ἡμῶν καὶ παρεσκευασμένου καὶ ὀρμημένου, τῶν δὲ δυνηθέντων δὲ κωλῦσαι μὴ προσποιουμένων. εἰς οἶνον οἱ ταλαιπωροὶ ἐφυλάχθημεν χρόνον; οἷα κακὰ τὰ μὲν εἴδομεν, τὰ δὲ ὁρμέθεται; 15 ἔσχατοι τῶν ‘Ἐλλήνων ἡμεῖς, ὥσπερ τῇ δλῃ ἀρετῇ, οὔτω δὴ καὶ τῷ χρόνῳ. ἐφ' ἡμῶν εἴμαρτο, φεῦ, τὸ φῦλον ἐκεῖνο καταστραφῆναι καὶ μηδαμοῦ ἔτι εἰναι. ὀφελον ἡμεῖς ἀπολώλειμεν πρότερον, ἢ παντελῇ καταστροφήν τε καὶ ἀπώλειαν τοῦ γένους ἴδεῖν. μὴ δκνήσῃς ἐκάστοτε γράφειν ἡμῖν εἰς τὴν πατρίδα ἐπανιών. ὡς δὲ εἰ μὴ λανθάνῃ ἡμᾶς τὰ ἴδια κακά, ἢ εἰ τι χρηστότερον ἐλπί- 20 ζειν ὡς ἐν γε τοσούτοις κακοῖς οἶνον τε ἔσται, καὶ τοῦτο εἰδότες ἀμηγέπη ἡμᾶς αὐτούς παραμυθώμεθα. εὖ πράττοις.

32. <‘Ανεπίγραφος> <Βησσαρίων Μιχαήλω ‘Αποστολίω.>

M 241^v Καὶ αὐτὸς οὐκ ἀλόγως τοσοῦτον ἐσίωπας χρόνον, μηδὲν ἡμῖν ἔχων ἀναγ- 25 γεῖλαι χρηστότερον περὶ τε σοῦ καὶ τῶν σῶν. κάγὼ πληγεὶς ἐκείνη τῇ χαλεπῇ ἀγγελίᾳ — τί γάρ χαλεπώτερον ἀνδρὶ σώφρονι καὶ χρηστῷ, γυναικα ἐν ἀλλοδαπῇ τρέφοντι καὶ παιδίᾳ, εἰς ἄλλον οὐδένα ἢ εἰς Θεόν καὶ τοὺς ἴδιους ἐλπίζοντι πόνους; — πάντα ἀρδην, ἀ τοσούτοις χρόνοις τι καὶ μόχθοις συνήγαγεν ἀπολέσαι, καὶ ἡνιάθην ὡς οὐδέποτε ἐπ' οὐδενὸς ἴδιώτου ζημίᾳ καὶ, ὅτι γρά- 30 ψαιμι, οὐκ εἶχον. πρὸς γάρ τῇ τῶν χρημάτων ἀπωλείᾳ τοσούτων δοῦτων καὶ οὔτως ἀδίκως ἀφαιρεθέντων καὶ τὸ μηδὲ ἔχειν, δόπου ἀσφαλῶς καὶ τιμίως

2 ἐπήγγειλας *scripsi* ἐπαγγη M | 7 δις] δὺς M | 11 ἵτω] ἵτω M

Ep. 32. Bessarion bringt erneut zum Ausdruck, daß es ihm an Mitgefühl für die vertriebenen Landsleute nicht fehle; er freue sich, daß Apostolios an der römischen Kurie gute Aufnahme gefunden hat, und erteilt ihm Ratschläge, sich in der fremden Umgebung zurechtzufinden. Wenn nicht alles ihm nach Wunsch gehe, müsse er bedenken, daß man gerade den Fremden gegenüber von Vorsicht und, wenn sie viel verstehen, von Neid beseelt sei.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 241 v—242 v.

οίκήσεις, — καὶ γάρ καὶ τι τοιοῦτον ὑπεσήμαινόν σου τὰ γράμματα, πρὸς τὰ ἡρωτημένα μὴ ἀποκριναμένου — ηὕξανέ τε τὴν λύπην καὶ τῇ σιγῇ προσετίθει. πρόσθες καὶ, δτὶ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐδεξάμην σου τὰ γράμματα, δτε M 242 τὴν κοινὴν πάντων Χριστιανῶν καὶ ἐσχάτην ἀποκλαιόμενος δυστυχίαν καὶ θρη-
5 νῶν ἀπαυστα — κοινὴ γάρ ἐστι πᾶσιν, εἰ καὶ μήπω ἵσασιν — τελέως κατεβλή-
θην καὶ καταπέπτωκα. πίστευσον δέ, ως ἀληθεύω· τὸ γένος δρῶν καὶ κοινῆ
καὶ ἴδιᾳ πανταχοῦ δυστυχοῦν, ἀτιμαζόμενον, μισούμενον, διωκόμενον, ὀνειδι-
ζόμενον, προπηλακιζόμενον, ὡς πόσα ἐκ μεσης ψυχῆς ἐστέναξα, πόσα δι' ὁφθαλ-
μῶν ἀφῆκα δάκρυα. ἀλλὰ γῦν μαθῶν, ως ὑποστρέψειάς τε ἐν Ῥώμῃ, καὶ
10 ὡς ἡμέρως τε καὶ προσηνῶς ὁ μέγας ἀρχιερεὺς ὑποδέξαιτο καὶ εἰς τὴν ἴδιαν
ἡ ἀποκατέστησεν ἡ πάντως ἀποκαταστήσει τάξιν, μικρόν τι τότε διὰ σὲ
ἀνέπνευσα καὶ χάριτας ὅμολογῷ τῷ Θεῷ καὶ τῇ τοῦ ἀρχιερέως φιλανθρωπίᾳ.
συγχαίρω δὲ καὶ σοὶ τῆς ἐπανόδου καὶ σοὶ ὡς ἐμαυτῷ συμβουλεύω, ἵνα εὔπει-
θείᾳ, ὑπακοῇ τε καὶ μετριότητι τὴν ἐκείνου καὶ τῶν ἀλλων ἀγάπην τε καὶ
15 εὔμενειαν ἀνακαλέσῃ, καὶ ὡς μὴ εὐρήσων βελτίονά σοι καὶ τιμιώτερον τρό-
πον τῆς ἀρχιερατικῆς αὐλῆς. οἶδα γάρ δ λέγω. ἐν αὐτῇ μετὰ εἰρήνης καὶ ἀγά-
πης πάντων μὲν, μάλιστα δὲ τῶν δυναμένων διαμεῖναι ἡ πᾶσά σοι ἐστω φρον-
τίς. καὶ τὸν φθόνον, δις πανταχοῦ ἀκμάζει, ὅπου καὶ δνθρωποι, καὶ μάλιστα
κατὰ τῶν ξένων καὶ τούτων, εἰ τύχοιεν ὅντες σπουδαῖοι, φέρε καὶ αὐτός. καὶ
20 τὸ πλέον ὑποκατακλινόμενος καὶ ἐνδιδούς νίκα ἡ ἀνθιστάμενος. χαλεπὸν γάρ
μὴ μετὰ μεγάλης ῥοπῆς τε καὶ τύχης. θαῦμα, δτὶ τοσοῦτον ἐν ἀλλοδαπῇ
ἐσχομέν τε καὶ ἔχομεν, καὶ ταῦτα μήπω πολλοῦ χρόνου διαγεγονότος, μηδὲ M 242°
μεγάλην ἐχυτῶν πεῖραν δόντες. εἰ δὲ καὶ μὴ μειζόνων τυγχάνομεν, τὸ εἰκὸς
γίνεται, καὶ οὖ τούναντίον ἦν ἀν πολλῷ θαυμασιώτερον. εῦ πράττοις.

33. <Ἀνεπίγραφος> <Βησσαρίων Μιχαήλῳ Ἀποστολίῳ.>

Οὕπω τρίτη διαγέγονεν ἡμέρα, ἐξ οὗ σοι γεγράφαμεν, μηδὲ δέχεσθαι M 242°
σου τὰ γράμματα, ἀπέρ ἡμῖν Ἀθανάσιος ἐκ Ῥώμῃ, ως ἡδη πέμψειν,
ἔγραψεν. ἀλλὰ σήμερον αὐτὰ δεδεγμένοι καὶ τοῦ κομιοῦντος εὐθέως τυχόν-
30 τες, οἵς ἔχομεν, ἀμειβόμεθα.

4 Χριστιανῶν] Χρηστιανῶν M | ἀποκλιτόμενος] ἀποκλεόμενος M | 21 οὖ] οὐ M

Ep. 33. Bessarion hat nach zweitägigem ungeduldigem Warten des Apostolios Brief erhalten. Diese Ungeduld und die erneut hier ausgesprochene Versicherung, daß er am Geschick seiner Landsleute schwer trage, hängen offensichtlich mit des Apostolios Verhalten zusammen, der, wie hier erwähnt wird, Rom plötzlich verlassen hat. Bessarion scheint gerade über seine fluchtartige Abreise ungehalten zu sein; doch weiß er es ihm hoch a zurechnen, daß er gewisse Anschläge gegen den Papst aufgedeckt habe. Um was es sich hierbei handelt, ist fraglich. (Die Verschwörung des Stefano Porcaro, an die man denken könnte, lag vor dieser Zeit.) Zum Schluß wünscht der Kardinal die Syntaxis des Ptolemaios und Aristoteles' Problemata.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 242 v—243 v.

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἀγνοοῦμεν, δσα σε εἰκός ὄχθεσθαι ἐπὶ τῇ παντελεῖ τοῦ γένους φθορᾶ. τίς γὰρ ἀν αἰσθήσεως καὶ ὀπωσοῦν μετέχων ἀναλγῆ τι τὴν τοσαύτην ἐνέγκειε συμφοράν; οἶμαι δὲ μηδὲ σὲ τοὺς ἔμοὺς στεναγμούς λεληθέναι, καὶ μὴ γράμμασι τούτους ἐκφαίνω. εἴποτε ἀλλήλους ὁψόμεθα, τότε καὶ λόγοις καὶ δάκρυσι, μέρος νῦν τι τῆς τοσαύτης ἀθυμίας ἀποκλυσόμεθα. 5 ἔπειτα δὲ καὶ, ὡς προέγνως τε καὶ προεῖπας τὰς κοινὰς συμφοράς, εἴτε αὐτὸς ἔξητακώς τε καὶ ἀνευρών, εἴτε τοῖς τῶν ἀνευρόντων συγγράμμασιν ἐντυχών καὶ, ὡς ἀν μὴ ἀποβαίη, τὰ δυνατὰ πάντα πεποίηκας, πέπεισμαι τοῦ μὲν τὴν σοφίαν, τοῦ δὲ τὴν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους φιλίαν μέγα ἐφόδιον οὖσαν εἰδώς. ἡμεῖς δὲ οὔτε δι' ὀστρονομίας ἡγμένοι οὔτε τοῖς τῶν παλαιοτέρων 10 χρησμοῖς ἐντυχόντες τῇ τῶν πραγμάτων αὐτῶν δμως ἀκολουθίᾳ προεορῶμέν τε καὶ μάλα ἐδεδίειμεν τὸ γενόμενον. εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ τῶν δυναμένων ἐδεόμεθα καὶ οἵς ἔχρην λόγοις ἀντιστῆναι προετρεπόμεθα, τήν τε παντελῆ 'Ελλήνων M 243 ἀπώλειαν, τόν τε μετὰ ταῦτα πάσῃ 'Ιταλίᾳ ἐπικείμενον ὅλεθρον ὑποδεικνύντες, τί χρὴ καὶ λέγειν, μήτε τότε πιστευόμενοι καὶ νῦν ἀνωφελῶς ἀν ταῦτα λέ-15 γοντες;

'Ως δὲ καὶ πιστὸς τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἀεὶ τε ὑπῆρχες καὶ μετὰ τὴν ἐκ 'Ρώμης εἴτε φυγὴν εἴτε ἀποδημίαν τοιοῦτος διέμεινας, τῆς τε σωτηρίας αὐτοῦ κηδόμενος καὶ, ἀ ἀν τις κατ' αὐτοῦ ἐμηχανήσατο, εἰς σὴν γνῶσιν ἐλθόντα ἀναγγέλλων τε καὶ ὑπ' ὅψιν αὐτῷ παριστάς, καὶ σοῦ μὴ λέ-20 γοντος ἐπίστευσα ἀν. ἦ τε γὰρ χρηστότης τῶν τρόπων σου πείθει με μάλιστα πάντων. ἦ τε σοφία καὶ τὸ λόγους περὶ πλείστου ποιεῖσθαι οὐκ ἐξ φρονεῖν ἄλλο τι περὶ σου ἦ λόγῳ χρώμενον ὀδηγῷ μηδενὸς πάθους ἡττᾶσθαι, δτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη. μὴ γὰρ οἷου διὰ τοῦτο με εἰρηκέναι ὑπειθείᾳ καὶ τοῖς λοιποῖς τὴν ἀρχιερέως εὔμενειαν ἀνακαλέσασθαι δεῖ, ὡς ἀν σου καταγνόντα τοῖς 25 ἐναντίοις αὐτὴν ἀπολωλεκτος — οὐ μὰ τὸν ἐμόν τε καὶ σὸν φίλιον οὐδ' ἐπῆλθέ μοι τοῦτο εἰς νοῦν — ἀλλ' ὡς ἴκανὰ δντα φάρμακα ταῦτα τοῖς καὶ ἄλλοθεν ἀν καὶ μὴ ἐκ τῶν ἐναντίων τοιοῦτο τι πεπονθόσιν· ἐπεὶ καὶ, εἴ τις κατὰ κρημνῶν ὠθεῖς ἦ βέλει πληγεὶς χαλεπῇ τινι ἀρρωστίᾳ περιπέσοι, οὐ μικρὸν αὐτῷ πρὸς ὑγιείας ἀνάκλησιν φάρμακον ὀλιγοσιτία καὶ κένωσις, καίτοι μὴ πλη-30 θώρας μηδ' ἀκρασίας τῆς νόσου γενομένης αἰτίας. ἀ δ' ἔφην, ὡς θαῦμα, δτι τοσοῦτον ἐν ἀλλοδαπῇ ἐσχομεν, καὶ ὡς, εἰ μὴ μειζόνων τυγχάνομεν, τὸ εἰκός γίνεται, οὐ διὰ τοῦτ' εἴπον, δτι σε τῶν ὑπὲρ ἀξίαν νομίζω τετυχηκέναι. πῶς M 243^v γάρ, δν οἴδα καὶ πολλάκις τοσούτων τυχόντα, οὐκ ἀν τῶν ἀξίων οὐδ' ἐγγὺς τετυχηκότα; οἴδα γάρ σου τὴν ἀρετὴν καὶ οἵς αὐτὴν τιμᾶν δεῖ. ἀλλ' δτι τοῦ 35 πρὸς τοὺς ξένους φθόνου τοσοῦτον ἴσχύοντος καὶ μάλιστα κατὰ τῶν σπουδαίων, θαῦμα, δτι τοσούτων τούτων δὴ τῶν καὶ ὀσωνοῦν ἐτυχεῖς. καὶ ὡς τὸ εἰκός, οὐ σοὶ καὶ τῇ σῇ ἀρετῇ, ἀλλὰ τῷ φθόνῳ καὶ τῇ διεστραμμένῃ τῶν πραγμάτων ἀκολουθίᾳ γίνεται, εἰ μὴ τυγχάνοις πλειόνων.

Καὶ εἴπον δὲ ταῦτα οὐ περὶ σοῦ, μᾶλλον καὶ πάντων τῶν ἄλλων, οἵς 40 σοφίας τε καὶ δλης ἀρετῆς μέλον, οὐκ εὔμενῇ τὰ τῆς τύχης. ταῦτα μοι καὶ

γε ἀληθῆς ὑπὲρ ἔκεινων τῶν ῥημάτων ἀπολελογήσθω. εἰ μέντοι μοὶ τι εἴρηται,
δοῦλος ἐχρῆν, δόξα συγγνώμην.

Τὴν Πτολεμαίου σύνταξιν καὶ τὰ Ἀριστοτέλους προβλήματα δύο τάχος
ἡμῖν πέμψον πάνυ τοι δεομένοις, καὶ μάλιστα τῶν προβλημάτων. εὖ πράττοις.

5

34. <Ἀνεπίγραφος> <Βησσαρίων Μιχαήλῳ Ἀποστολίῳ.>

Εἰ μὲν ᾧλλο τι μᾶλλον τῶν σῶν ἦν καὶ μὴ βίβλος, ἣν ἀνάγκη τοσοῦτον Μ 243^v
χρόνον κατέχειν, οὐκ ἀν ηὔλαβούμην, εἰδὼς σε ἀσμενος πάντων μοι κοινω-
νοῦντα τῶν σῶν. νῦν δὲ ἔκεινων σε στερεῖν ἀναγκαζόμενος ἐπὶ πολύ, ὃν σοι
10 ὁ σημέραι χρεία, εἰκότως παραμυθεῖσθαι τὸ πρᾶγμα λόγοις ἡξίωσα. χάριτας
δέ σοι τῆς ἐλευθεριότητος ὄμοιογῶ, δτι μοι καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων παρα-
χωρεῖς. τὰ περὶ φυτῶν Θεοφράστου πρῶτον μὲν παρὰ Ἰωάννου, εἶτα δὲ
ἐζητήσαμεν λαβεῖν παρὰ σοῦ, τότε μὲν οἰόμενοι πάλαι ἀν αὐτὸν ἀπολαβεῖν.
Φόρμεθα γάρ ἔκεινῷ τὴν ἀρχὴν δοῦναι, ὅστερον δὲ τοῖς σοῖς εἴτε καὶ τοῖς
15 ἔκεινου γράμμασι διδαχθέντες εἶναι παρὰ σοί. ἐπεὶ οὖν ἔκεινος τὰ νῦν ἔλαβε,
καὶ ταύτη καλῶς ἔχει. πέμψει γάρ, δτε αὐτῷ βέλτιον δόξει.

Ἄνδρονικον τὸν Καλλίστου, δν ᾧλοτε συνέστησας ἡμῖν, δτε ἐπιλαθόμενοι Μ 244
οὐκ ἀπεκρίθημεν πρὸς ἔκεινο τὸ μέρος οὐδέν, φιλοῦμεν μὲν καὶ διὰ σέ, οὐχ
ἡκιστα δὲ καὶ δι' αὐτόν. χρηστὸς γάρ καὶ μέτριος ἀνὴρ καὶ σπουδαῖος καὶ
20 ὅλως σοὶ τε καὶ τῇ σῇ συγγενείᾳ προσήκων. δεδιώς δὲ ταῦτα κατὰ Πλάτωνα
λέγω, δτι ὑπὲρ ἀνθρώπου δόξαν ἀποφαίνομαι, οὐ φαύλου ζόφου, ᾧλλ' εὔμετα-
βόλου, πλὴν πάνυ δλίγων τινῶν καὶ εἰς δλίγα.

Τὰ δὲ παρὰ τῷ χρηστῷ Λαμπτωνίῳ Διονυσίου τῆς ἴστορίας ἀντίγραφα,
καίτοι μὴ καλοῖς γράμμασι μηδ' ὄρθως γεγραμμένα, βουλούμην ἀν μᾶλλον ἡ
25 ἐκ νέου αὐτὴν ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτῷ νέου γραφῆναι. βραδυνεῖ τε γάρ καὶ ἀμα
ἄλλο τι ἵσως τῶν ἀναγκαίων γράψει τῷ κεκτημένῳ. δεδιώς δὲ περὶ ἡμῶν τὰ
φίλων ποιεῖς. δεδίαμεν γάρ καὶ αὐτοῖς δπως δὲ ἐκφευξούμεθα οὐκ ἔχομεν.
ἀνάγκη ἡμᾶς ἀπαραιτητος πιέζει, δπερ ᾧλοι μὲν ἵσως οὐκ ἀν πιστεύσαιεν καὶ
λόγον ᾧλως νομίσαιεν. σὺ δὲ εἰ ἡμῶν ἡκουσας, ἐπίστευσας δν. Θεός μοὶ ἐσ-
30 τιν ἐλπίς, δὲ ἐμαυτὸν ἐκ παιδὸς δγειν τε καὶ φέρειν, ἢ βούλοιτο, ἀνέθηκα.

1 ἀληθῆ] ἀληθῆ Μ | 19 ἀνὴρ Μ ἀνὴρ *Lampros* | 26 ἵσως Μ] *Lampros om.*

Ep. 34. Bessarion sucht nach weiteren antiken Schriftstellern. Wegen Theophrast habe er sich zunächst an einen gewissen Johannes — vielleicht Argyropulos — gewandt. Dieser scheine die Handschrift aber für sich behalten zu haben. Andronikos Kallistos, den er durch den Empfänger des Briefes, d. h. Apostolios, kennengelernt habe, wisse er zu schätzen. Weiter wünscht er das Geschichtswerk des Dionysios von Halikarnaß, dessen weniger gute Abschrift ein gewisser Lamponinos besitze. Vielleicht lasse es sich von dort auch neu abschreiben. Schließlich soll er noch an Abschriften der Pyrrhoneia des Quintus Smyrnaeus und des Galenus denken. — Wegen der Quintushandschrift vgl. unten den Nachtrag zu I 330.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 243v—244, erstmalige Ausgabe von Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομνήμων II (1905) 334 sq.

παραμυθεῖται δ' ἡμᾶς, εἴ τι καὶ παῖξαι δεῖ, τὸ μὴ οὕτω ῥἀδίως θραύσθαι τῶν ἀγγείων τὰ φαῦλα. Κύιντον δὲ καὶ τὰ Πυρρώνεια δπως γεγράψονται, σοὶ μελέτω. τὰ σεσαθρωμένα ἔκεινα καὶ διεφθορότα τοῦ Γαληνοῦ βιβλία, ἃ σοὶ κατέλιπον, εἰ περίεισιν ἔτι, οὐ χεῖρον φυλάξαι. εὑρήσομεν γάρ ποτε ἵσως τὸν ἀντιγράψοντα. εῦ πράττοις.

M 244

35. **〈Αντιγραφος〉**
〈Βησσαρίων Μιχαήλῳ Ἀποστολίῳ.〉

Ἐδεξάμην δὲ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως ἡμῖν περὶ ὄνομάτων συνθέσεως ἐπεμψας. ταῦτα δὴ ἀντιγραφέντα πρὸς σὲ ἀποπέμπομεν, καὶ προσέτι σοι M 244^v χάριτας οἴδαμεν. ἀξιοῦμεν δέ, ἵνα καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ βιβλίου ἡμῖν πέμψῃς 10 πλὴν τῶν εἰς τε ρήτορικήν, εἰς τε ποιητικὴν Ἀριστοτέλους· ταῦτα γάρ καὶ αὐτοὶ ἔχομεν. παρὰ ταῦτα οὖν τὰ ἄλλα πάντα, δὲ τὸ σὸν περιέχει βιβλίον, κατὰ μέρη ἡμῖν πέμψου, οὐχ οὕτω μέντοι σφόδρα τεμαχίζων. καὶ γάρ δὴ εἰσὶ παρ’ ἡμῖν ταχυγράφοι, ὃν ἕκαστος περὶ δύο τετράδια ἐκάστης ἡμέρας οἴός τέ ἐστι γράφειν. ὥστε καὶ ὁ Διονύσιος ἐν δυσὶν δλως ἡμέραις ἐγράψη. οὐ 15 τάχιον δὲ ἀπεπέμψαμεν διὰ τὴν τοῦ ἀσφαλῶς ἀν κομιοῦντος ἀπορίαν. τοῦτο δ’ αὐτὸς καὶ μεγάλης ἔσται βραδυτῆτος αἴτια, καὶ μάλιστ’ ἀν οὕτω κατὰ μικρὰ μέρη πέμψῃς. ἀν δὲ περὶ δέκα ἡ καὶ πλείω ἡμῖν ἐκάστοτε τετράδια πέμψῃς, τούτων τὰ ἡμίση ἀντιγραφέντα εὐθὺς ἀποπέμψομεν, ληψόμενοι ἔτερα, δὲ ἔως ἀν ἀφίκωνται, γραφήσονται τὰ λοιπά. καὶ οὕτως οὐ πολὺς τριβήσεται χρόνος, 20 ἡμῶν μὲν ἀποδιδόντων τὸ μέρος ἡνίκ’ ἀν λάβοιμεν ἔτερον, ὑμῶν δὲ ἔτερα πεμπόντων, ὅτε τὰ πρὸ αὐτῶν ἀπολάβοιτε. τὰ νῦν οὖν ἡμῖν τὰ εἰς ρήτορικὴν Ἀψίνου καὶ δλα ἀμα, εἰ βούλοιο, πέμψου· εἰ δὲ μή, δσον ἀν αὐτοῦ μέρος σοι δόξειεν. δπως δήποτε γάρ πρᾶγμα κεχαρισμένον ἡμῖν ποιήσεις, καὶ ἔξ οὖ χάρις σοι παρ’ ἡμῖν ἀποκείσεται. εῦ πράττοις.

2 Πυρρώνεια] Πυρρώνεια M | 4 περίεισιν M περίεστιν Lampr. | 23 Ἀψίνου scripsi cum Lampr. Ἀψινόου M | 24 δόξειεν M δόξοιεν Lampr. | δπως δήποτε] ὀπωδήποτε M

Ep. 35. Bessarion hat den Dionysios von Halikarnaß erhalten und abschreiben lassen. Er wünscht weiter Kommentare zur Rhetorik und Poetik des Aristoteles. Die Texte selber habe er. Alles übrige aus seinem Büchervorrat soll er in Teilstücken schicken. Jeder seiner Abschreiber — wie viele er beschäftigt, sagt er leider nicht — kann zwei Quaternionen im Tag erledigen. So haben sie den Dionys in ganzen zwei Tagen abgeschrieben. Künftighin wünsche er noch mehr Teilstücke. Nach erledigter Abschrift gehen die Kodizes sofort wieder zurück. Zum Schluß verlangt er noch die Rhetorik des Apsines.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 244—244 v. Erstmalige Ausgabe von Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομνήμων II (1905) 335 sq.

36. Βησσαρίων Καρδινάλις

Τῷ σοφῷ Θεοδώρῳ,

Εὖ πράττειν.

L 68

B 65

M 166

Mn 82^v

"Α μὲν περὶ τῆς ἀκρισίας τε καὶ ἀπληστίας τῶν νέων φῆς, καὶ ὡς ὑπερ-
5 οπτέον αὐτῶν ἐστιν, δρθότατα εἴρηται· οὐδὲ γάρ δὴ πάσαις ἀνθρώπων ταῖς
δόξαις προσεκτέον τὸν νοῦν· οὐδὲ πάσας οὔτε μὴν τὰς ἀπάντων γε τιμητέον.
κἀγὼ ταῦτα πολλάκις οὐδὲνοήθην μόνον τῶν μακαρίων ἔκείνων ἀκούων ἀν-
δρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους καὶ ναὶ μὰ τὸν λόγιον οὐχ ἥκιστα ἐπὶ τοῖς λόγοις
μέγα φρονῶν εἴρηκά τε καὶ οὐδὲ ἀπελπίζω ἔτι ἔρειν. ὅταν δὲ καὶ ἐπ' ἐμὲ ἡ
10 περίοδος αὕτη ἥκῃ καὶ ἔργωις δέοι τὸν φιλόσοφον δεῖξαι, οὐκ οἶδ' ὅπως μοι
θράττεται ἡ ψυχὴ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀποκείμενα δόγματα πάντα ὑπορρεῖ τε καὶ
ῶσπερ ἐκπλύνεται· τῷ δὲ γάρ ἡρωικῆς καὶ Σωκρατικῆς ἐν γε τοῖς τοιούτοις
ψυχῆς δεῖ, ἦς κατὰ τὴν Παρμενίδειον πρόρρησιν οὕτως ἀντείληπται φιλο- Mn 83
σοφία, ὡς μηκέτι πρὸς ἀνθρώπων ἀποβλέπειν δόξαν. δεῖ δὲ δμως ἔκείνους
15 μιμεῖσθαι καὶ κατ' ἔχνος αὐτῶν βαίνειν πειρᾶσθαι· τὰ δ' ἐπιόντα δεινὰ καὶ

1 Καρδινάλις] καρδηνάλιος *codd. mss.* | 4 ἀκρισίας τε L M Mn] B om. τε | 5 ταῖς] M om. | 14 ἀποβλέπειν L M Mn ἀποβλέπει B

Ep. 36. Theodoros Gazes war augenscheinlich wegen der abfälligen Beurteilung seiner Übersetzung der aristotelischen Problemata durch die Invektive des Georgios Trapezuntios (s. oben S. 274) betroffen und hatte sich deswegen an Bessarion gewandt. Dieser sucht ihn mit dem vorliegenden Brief aufzurichten, indem er ihm zunächst seine eigene Niedergeschlagenheit wegen des Falles von Konstantinopel vorhält, dann auch den Wert der fraglichen Übersetzung der Problemata wie der Übertragung von Theophrasts Botanik herausstellt. Die Arbeit sei nicht leicht gewesen; das Ergebnis werde aber Anerkennung finden, zum mindesten bei Nikolaus V., auf dessen Urteil es am meisten ankomme. Es gebe eben nur wenige, die das Werk zu schätzen wissen. Wenn es ihm aber auf das Urteil der breiten Masse ankomme, — hier ist Trapezuntios und sein Anhang gemeint — dann möge er überhaupt nichts mehr übersetzen. Wenn er aber deswegen um seinen Lebensunterhalt zu bangen habe, dann könne er bei ihm leben; denn Hab und Gut sei bei Freunden gemeinsam.

Als Abfassungszeit des Briefes vermutete A. Gercke (Theodoros Gazes, Festschrift. Greifswald 1903, S. 29 f.), der nur das kleine Bruchstück bei Migne kannte, Frühjahr 1453 oder nicht viel später, ungefähr ein Jahr vor der Invektive des Trapezuntios. Nach dem vollständigen Text ist die Eroberung Konstantinopels bereits eine alte, wenn auch nicht vernarbte Wunde. Der Brief ist daher etwas später anzusetzen und hat auch nach den Ausführungen jene bösartigen Angriffe zur Voraussetzung, also frühestens auf Winter 1453/54 (vgl. oben S. 275). — Gazes' Übersetzung von Theophrast De plantis liegt handschriftlich vor in Venedig, Bibl. Marc. Class. XIII Cod. lat. 9, fol. 1—141. Über die Übersetzung der Problemata vgl. oben S. 274.

Überlieferung: Florenz, Bibl. Laur. Plut. 10. Cod. 14. fol. 68—69 (= L); Rom, Cod. Vat. gr. 1428, fol. 65—66 v (= B); Venedig, Cod. Marc. gr. 533, fol. 166 bis 167 (= M); Cod. gr. 589, fol. 60 v—61; Mailand, Bibl. Ambr. Cod. 639 (P 119 sup.), fol. 33—34; Cod. 928 (D 118 inf.), fol. 95 v—97; Cod. 993 (D 488 inf.), fol. 17—18 v; Cod. 1086 [S. Q.] (T I 6), fol. 25—26 v; München, Cod. gr. 27, fol. 82 v—84 (= Mn). — Ein Bruchstück (468, 30—487, 13) ist gedruckt bei Migne, P G 161, 685.

δσα τῆς τύχης ἢ τῆς προνοίας οὐχ ἡμῶν ἥρτηται, φέρειν μὲν ἀνάγκη, ώς καὶ αὐτὸς φήσ. τί γάρ ἀν καὶ ποιήσαι τις, εἰ τὸ δέον γίνεται, καὶ τῷ τῶν κακῶν χώρῳ φύεται τὰ κακὰ καὶ τὴν θνητὴν περιπολεῖ φύσιν;

"Η γε μὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσις — δεῖ γάρ τάληθῇ λέγειν — οὗτω με διέθηκεν, ώς πᾶσαν ἐνδεῖν μοι παράκλησιν. ὅταν γάρ τοσούτων καὶ ὁ τοιούτων ἀνδρῶν δουλείας μνησθῶ, καὶ οἵας εἰς οἴαν κατηνέχθησαν τύχην, ιερῶν τε ἐκείνων καὶ ναῶν μεγέθους καὶ κάλλους ἀρρήτου, τὸ μὲν ἄλλην μὲν L 68^v εἶναι τὴν ώς ἀληθῶς ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν, ἄλλην δέ, ἣν οἱ ἀνθρώποι καὶ ὁ πολὺς ὅχλος νομίζουσι, διαφεύγει· καὶ ώς ἔξεστι τοῖς μὲν αἰσχίστοις τῶν βαρβάρων δουλεύοντα καὶ πέδας, εἰ τοῦτο συμβαίη, παχείας ἔχοντα παν- 10 B 65^v τὸς μᾶλλον ἐλεύθερον εἶναι, βασιλεύοντα δὲ καὶ μεγάλην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχοντα τιάραν οὐδὲν ἥττον δουλεύειν· καὶ ἀπλῶς τοὺς μὲν φρονίμους μόνους ἐλευθέρους, δούλους δὲ τοὺς ἀνοήτους εἶναι, ὥσπερ ἂν εἰ μηδέποτε ἐπὶ νοῦν ἥκεν, ἀπολισθαίνει· τὰ τε οἰκοδομημάτων καὶ ιερῶν κάλλη, μήτε παρόντα τὸ θεῖον πρὸς ἡμᾶς ἔλκειν τε καὶ κατάγειν, μήτε ἀπόντα ἀναστέλλειν τε καὶ ἀπο- 15 M 166^v καλύπτει. ἐπὸν δέ μοι εἰς νοῦν ἔλθῃ ώς μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἀπέσβετο γένος καὶ βίβλους τε καὶ φωνὴν ἐκείνην τὴν μόνην ἀντίπαλον ἐς δόνομα βαρβάροις ἀποκεκριμένην ἀπεβαλόμεθα, ώς λείπεσθαι ἢ μηδένα τοῦ λοιποῦ· Ἐλληνα εἶναι ἢ βαρβάρων μηδὲν διαφέρειν, τότε παντελῶς ὁ λόγος 20 ἐκκρούεται. κρατεῖ δέ μου τελέως τὸ πάθος· καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅσην ἐν τῇ ψυχῇ ταραχήν τε καὶ κλύδωνα ἐμποιεῖ. φέρειν δὲ δμως ἀνάγκη, καὶ θένδε φεύγειν εἰς τὸν οὐράνιον χῶρον δι τάχιστα, κατὰ τὸ δυνατὸν δμοιωθέντας Mn 83^v Θεῷ, δικαίους τε καὶ δσίους μετὰ φρονήσεως γενομένους, εἰδότας ώς καὶ Θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἀδικος, ἀλλ' ώς οἴόν τε δικαιότατος. εἰ δὲ καὶ ταχτοὶ τινες 25 οὗτοι χρόνοι ἥσαν, ἐν οἷς καταχθῆναι θεούς ἔδει, ἀρχήν τινα ἄλλης — εἴη δὲ ἀγαθῆς — πολιτείᾳ κινήσεως ἐνδώσοντας, τί ἡμᾶς ποιεῖν ἔτι δεῖ ἢ πρὸς τοῖς αὐτῶν εἶναι καὶ ἑαυτούς ἀνάγειν πειρᾶσθαι, ἀλλὰ μὴ ζητεῖν ἐκείνους κατάγειν;

"Ημῖν μὲν οὖν ταῦτα ποιοῦσι βέλτιον ἔξει τὰ πράγματα· σὺ δὲ τὰ περὶ 30 φυτῶν Θεοφράστου καὶ τὰ Ἀριστοτέλους ἐρμηνεύσας προβλήματα μέγαν διήγυσας ἀθλὸν καὶ μέγα δεδώρησαι δῶρον Λατίνοις, τὰ μὲν δλως οὐκ ὄντα παρ' αὐτοῖς, τὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς οὗτω διημαρτημένα, ώς μόλις εἶναι συνεῖναι B 66 τῶν λεγομένων, ἐρμηνεύσας τε καὶ πάντα διορθώσας, καὶ ἢ τὸν αὐτὸν νοῦν, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ λέξιν ἥγουν, ἢ καὶ παραλλάττοντα, ἀλλ' Ἀριστοτέλει καὶ 35 τῷ προκειμένῳ συγγράμματι πρέποντα, ώς τὸ εἰκὸς ἀποδούς. δι' ἀ σοι καὶ L 69 μέγας ἐπαίνου μισθὸς παρὰ ταῖς τῶν πεπαιδευμένων ψυχαῖς ἀποκείσεται τῶν τε νῦν ὄντων, τῶν τε εἰς ἐπειτα ἐσομένων. μέγαν μὲν οὖν ἔχει πόνον τὸ ἔργον· ἐπεται δὲ δμως αὐτῷ καὶ τιμή τις οὐκ ἀγεννής, εἰ δὲ μὴ παρὰ πολλῶν· οὐδὲ

10 εἰ L M Mn ἢ B | 11 ἐλεύθερον L M Mn ἐλεύθεροι B | 13 δούλους L M Mn
B om. | 14—15 μήτε παρόντα . . . μήτε] Mn om. | 33 συνεῖναι B M Mn συνιέναι L |
35 ἢ B εἰ L M Mn | 'Αριστοτέλει] 'Αριστοτέλης L 'Αριστοτέλ B M Mn | 38 ἐπεται
B M Mn ἐπειτα L

γάρ πολλοὶ οἱ ἐπαίσχοντες. τοῦθ' δπερ ἐπὶ πάσης τῆς ἀλλῆς ἀρετῆς, κάνταῦθα συμβαίνει· ἦν δμως ἀσκητέον, καὶ μηδεὶς ὁ συνειδὼς ἦ, μηδεὶς ὁ θαυμάζων.

Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτὸς τῷ ἀρχιερεῖ, κριτῇ καὶ μάρτυρι, μόνον ἀρκεῖ, σοφῷ M 167 γε ὅντι ἀνδρί, καὶ εἴ τινες δύο ἢ τρεῖς οἱ συνεῖναι καὶ θαυμάζειν ἀξίως δυνά-
5 μενοι, ἔχου τοῦ ἔργου καὶ εὖ ποίει Λατίνους, σοφούς γε καὶ ἀξίους ἄνδρας,
ἐπεὶ μὴ ἔχεις, οὓς τῶν σῶν εὖ ποιήσεις· εἰ δὲ καὶ τὴν τοῦ ὅχλου μαρτυρίαν
ποιῇ περὶ πλείονος, καίτοι τοῦ σοῦ Σωκράτους ἐνὶ μόνῳ τοῦ πρὸς δν ὁ λόγος Mn 84
ἀρκουμένου, ἢ εἰ μὴ τοῦτο, — οὐ γάρ σοὶ γε προσήκει, ἀλλ' ἄλλοις χρησιμω-
τέροις σχολάζειν βουλόμενος— ἀποστατίης ὅλως τοῦ ἔρμηνεύειν. σὺ δὲ μὴ
10 κατατείνου ζητῶν, δθεν ἀν τροφῆς εὔποροίης μηδὲν ἔρμηνεύων· τὰ γάρ ἡμέ-
τερα καὶ σοὶ κοινά, καὶ δθεν ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἀν τραφείης, καὶ τοῦτ' οὐχ ἀπλῶς,
ἀλλ' ὡς τις τῶν ἡμῶν δμοτίμων· καὶ εἰ μεταβῆναι τοῖνυν δόξειε, μὴ πρὸς
ἄλλον, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς μετάβηθι.

'Εφ' δσον δ' ἄλλῃλων διέσταμεν, εἰ καὶ μὴ συνεχέστερον, μὴ ἔχων, δτι
15 καὶ γράψεις, δτε γοῦν ἔξείη, ἐπίστελλε. ὡς ἐμὲ σφόδρα τε εὐφραίνει τὰ σὰ
γράμματα, οὐδ' οὔτως εἰμὶ ἀσχολος, ὡς μὴ ἀσμενος αὐτοῖς ἐντυγχάνειν· καὶ
ἄλλως ἀναγκάζει διὰ χρόνου γοῦν ἀπτεσθαι λόγων καὶ τι καὶ γράφειν ἐπιχει-
ρεῖν. ὁρᾶς γάρ, δσα καὶ νῦν σου τῶν ἀκοῶν ἐπήντλησα καὶ ὡς μακρὸν ἀποτέ-
τακα λόγον, τὸ μὲν καὶ ὄπωσοῦν ἀμείψασθαι σε δέον, τὸ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν σῶν
20 ἐπαρθεῖς ἐπαίνων καὶ οἰηθεὶς τῷ δντι δύνασθαι, τὰ γε τοιαῦτα σοῦ οὔτω B 66^v
φρονοῦντος ἢ γοῦν λέγοντος· εἰ δὲ μὴ κόραξ ὑπ' ἀλώπεκος εἰκῇ κρᾶξαι προ-
ἡχθην, αὐτὸς ἀν εἰδείης.

37. Βησσαρίων Καρδινάλις Θεοδώρῳ

B 140^v
L 99^v
V 36^v

25

Εὺ πράττειν.

Οὐκ ἐθαύμαζον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡχθόμην, δτι μὴ ἀφίκου ὡς ἐπηγγείλω,
τὸ μέν τι σὴν χάριν, ἵνα μὴ ἀεὶ παρ' ἀνδράσιν ἀγροίκοις διαβιῶς, τὸ δέ τι
καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔνεκα, ἵνα σου ἀκούοντες ὀφελώμεθα· δ γάρ ἥρου, εἰ ἡμῖν

3 αὐτὸς *scripsi* αὐτὸς L B M Mn | ἀρκεῖ *scripsi* ἀρκῆ L B M Mn | 7 σοῦ] Mn
om. | 8 εἰ] Mn om. | 11—12 καὶ αὐτὸς . . . ἡμῖν B] Mn om. | 26 ἡχθόμην B L ἡσθό-
μην V | 27 διαβιῶς *scripsi* διαβιώοις B L V

Ep. 37. Bessarion, augenblicklich wegen seines Steinleidens in den Bädern von Viterbo, bittet Theodoros, sein neuestes Werk „In Calumniatorem Platonis“ einer Nachprüfung zu unterziehen. Wir erfahren hier erstmals etwas über die Veranlassung durch die Schmähschrift des Georgios Trapezuntios und den Plan dieses Werkes, das vorläufig erst in drei Büchern vorlag. Wertvoll ist die Aufforderung an Theodoros, Zusätze und Abstriche zu machen, besonders im II. Buch, wo es sich um die philosophischen Lehrmeinungen Platons und Aristoteles' handle. Geplant ist noch ein IV. Buch, das des Georgios' fehlerhafte Übertragung von Platons Gesetzen behandeln soll. Im Zusammenhang mit der Entstehungsgeschichte des In Calumniatorem Platonis, dessen eingeschobenes III. Buch hier noch nicht geschrieben war (vgl. Bd. I p. 360, Bd. II p. VII sq.), ist der Brief in die Jahre zwischen 1456 und 1459 zu verlegen. — Für Bessa-

σχολὴ φιλοσοφεῖν, ἵσθι οὕτως ἀσχόλους περὶ τὰ κοινὰ δύντας, ὡς μὴ φιλοσοφίας μόνον, ἢ δευτέρᾳ μετὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐπιτηδεύεται, ἀλλὰ μηδὲ περὶ αὐτὰ τὰ ἀναγκαιότατα καὶ οἰκονομικὰ δύνασθαι σχολάζειν, κἀντεῦθεν οὐ μικρὰ ζημιοῦσθαι, τῶν ἐπιπρόπων οὐ ταύτα ἡμῖν δυναμένων. ἔκείνων μὲν οὖν τῆς στερήσεως λόγος ἡμῖν οὐ πολὺς· ὅτι δὲ φιλοσοφίας οὐκ ἀπολαύσουμεν, τοῦτο 5 ἡμᾶς καὶ μάλα λυπεῖ. ἐλπίζομεν οὖν σοῦ παραγενομένου ἀπόνως αὐτοὶ ταῖς σαῖς ἀγρυπνίαις ἐντρυφᾶν καὶ σοῦ τὰ νοήματα ἐξαγγέλλοντος ἡσύχως ἀκούοντες ὀφελεῖσθαι· νῦν δὲ τὴν αἰτίαν τε ἀμα τοῦ ἀφικέσθαι ἀποδιδόντος καὶ μηδὲ ἀφίξεσθαι μέλλοντα τοῖς αὐτοῖς λόγοις ἀποδηλοῦντος ἀχθόμεθα μὲν διπλῇ μᾶλλον ἢ πρότερον, τὸ μὲν ὅτι σοι πονγρῶς οὕτως ἔχει τὸ σῶμα, ὡς μηδὲ ὄχεισθαι 10 L 100 δύνασθαι, οὐ καὶ σφόδρα εὐχόμεθα τὴν ὑγιείαν, τὸ δ' ὅτι καὶ οὐδὲ ἐλπίζειν ἔστιν ἔτι τὴν σὴν παρουσίαν. εἰ μέντοι σοι τοῦτο ἢ πρὸς ὑγιείας συντήρησιν ἢ βλάβης ἀποτροπὴν συμβάλλοιτο, καὶ ἡμᾶς ἂν οὕτω παραμυθούμενον διαγάγοι.

"Εστι γε μὴν καὶ τι ἔτερον, ὃ τῆς σῆς ἂν δέοιτο παρουσίας. τῷ γάρ πρὸ 15 τοῦ νῦν ἔτει ἡκεν ἡμῖν ἐς χεῖρας βιβλίον τι τοῦ ἀναισθήτου Κρητὸς Γεωργίου πάσης κατὰ Πλάτωνος βλασφημίας μεστόν. ὃ δὴ εἰς τρία διηρημένον καὶ σύγκρισιν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ποιούμενον τὸν μὲν εὐφημίαις ἐξαίρει, Πλάτωνα δὲ τοῖς ἐξ ἀμαξῶν σκώπτει. ἐν μὲν οὖν τῷ πρώτῳ Ἀριστοτέλη μὲν πάσης παιδείας πατέρα, Πλάτωνα δὲ σοφίας ἀπάσης καὶ λόγων εἴδους παντὸς 20 V 37 ἀμαθῆ καλεῖ. ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὰ μὲν Πλάτωνος δόγματα διασύρει καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ πολέμια εἶναι φησι, τὰ δὲ Ἀριστοτέλους καὶ πάνυ συνῳδά. ταῦτα δ' ἔστι τὰ περὶ θείας ἐνότητος καὶ περὶ τριάδος καὶ περὶ κόσμου παραγωγῆς, Ἀριστοτέλους μὲν ἐκ τοῦ ὅλως μὴ δύντος θελήσει μόνη Θεοῦ τὸν κόσμον παράγοντος, Πλάτωνος δὲ ἐκ τῆς πρώτης ὥλης, ὡς οἴεται. ἔτι τὰ περὶ ψυχῆς 25 καὶ περὶ προνοίας καὶ εἰμαρμένης. ἐν δέ γε τῷ τρίτῳ περὶ τῶν ἡθῶν ἐκατέρου διαλαμβάνων Ἀριστοτέλη μὲν θαυμάζει, Πλάτωνα δὲ παντὸς μίμου, παρασίτου, δλέθρου ἀσελγέστερον βεβιωκέναι διῆσχυρίζεται, μέθην, μοιχείαν, παιδοφθορίαν, πάσαν ἀκολασίαν, τυραννίδα, ἀρπαγάς, πᾶν αἰσχιστον, ρήτον τε καὶ ἀρρητον αὐτῷ ἐγκαλῶν. ἔπει δὲ λατινιστὶ καὶ πρὸς Λατίνους γέγραπται 30 L 100^v ταῦτα μὴ πάνυ τοι εἰδότας τὰ Πλάτωνος, σφόδρα δυσχεράνας ἔγω καὶ μισήσας τὴν τοῦ ἀμαθοῦς καὶ βδελυροῦ ἀνθρωπίου τούτου προαίρεσιν, τρία καὶ

7 ἐξαγγέλλοντος Β ἐξαγγέλλοντος L V | 23 ἐνότητος Β ἐνότητος L V | 28 διῆσχυρίζεται Β διῆσχυρίζεσθαι L V | 31 τοι Β τι L V

rions humanistische Beflissenheit ist der letzte Abschnitt des Briefes von Bedeutung, wo es sich um den Austausch von Büchern handelt.

Überlieferung: Rom, Cod. Vat. gr. 1416, fol. 140 v—143 (= B, saec. XV, bietet den besten Text); Bibl. Vallicellana Cod. gr. 189 (CVIII) n. 11 (ein loses Blatt aus späterer Zeit); Florenz, Bibl. Laur. Plut. 57, Cod. 33 fol. 99 v—101 (= L, saec. XV/XVI, nachlässig geschrieben mit vielen Fehlern); Wien, Cod. Phil. gr. 90, fol. 36 v—38 (= V, stammt aus L). — Den ungedruckten Brief gab ich erstmals heraus: Festschrift für H. Finke, Münster i. W. 1925, S. 365—367.

αύτὸς ἔτερα κατὰ τῶν τριῶν τούτων συνέγραψα βιβλία οὐκ Ἀριστοτέλει ἐγκαλῶν, ἀπαγε τῆς τόλμης, ἀλλὰ Πλάτωνα τῶν ἀδίκων ἀπολυόμενος αἴτιῶν, εἰ δ' οὗτο δόξαν, ἵνα γνῶσι Λατῖνοι, εἰ ἄρα ίκανὸς οὗτος τοῖν φιλοσόφοιν κριτής. τῆς αὐτοῦ τῶν Πλάτωνος νόμων εἰς τὴν Λατίνων φωνὴν ἐρμηνείας 5 παραβολὴν πρὸς αὐτὰ τοῦ Πλάτωνος ἐν τετάρτῳ λόγῳ πεποίημαι, διότου τοσούτων ἀμαρτημάτων διντων δσων καὶ λόγων τὰ μάλιστα καιριώτατα ἐκλεξάμενος οὐδὲ οὗτως ἐδυνήθη πλῆθος καὶ μῆκος ἐκφυγεῖν λόγων. ταῦτ' οὖν ἡδη συγγεγραμμένα προύθειμην μὴ ἐκδοῦναι δλως, εἰ μὴ σὺ πρῶτον αὐτὰ ἀναγνοὺς ἐκδοτέα κρίνειας προσθεῖς τε καὶ ἀφελῶν, ἀπέρ ἀν σοι δοκῇ, καὶ μάλιστα τὸ 10 γε δεύτερον· ἔνθα περὶ τῶν εἰργμένων δογμάτων ὁ λόγος. τὰ γὰρ ἀλλα ίκανῶς ἐμοὶ δοκεῖ ἔχειν ως ἐκ τῶν ἐνόντων. εἰ οὖν ἔτι ἐστὶν ἐλπίζειν τὴν σὴν ἀφιξιν, V 37° ἀναμενοῦμεν· εἰ δὲ μή, τῇ ἐκδώσωμεν δπως δήποτε ἔχοντα· τῇ ἀντίγραφά σοι πέμψομεν τοῦ δευτέρου, εἰδ^o οὗτως ὑπὸ σοῦ διορθωθὲν καὶ δοκιμασθὲν ἔξοσομεν καὶ τοῖς ἀλλοις εἰς φῶς.

15 Μὴ οἶου δέ με ταῦτα ως λόγον ἀλλως εἰπεῖν, ἀλλ' ως ἀληθῶς ποιεῖσθαι περὶ πολλοῦ. οὔτε γὰρ πάνυ τοί ἐσμεν τολμηροί, οὔτε σφόδρα ἀστοῖς θαρροῦμεν, ἀσμενοί τε τῶν βέλτιόν τι εἰδότων ἀκούομεν. δθεν καὶ εἰποτέ σοι σχολή, ως φής, ἐπιστέλλοντι συμφιλοσοφεῖν ἡμῖν, τὰ μέγιστα ἡμῖν χαριῇ· οὐχ ὅτι λόγου τι ἀξιον τῶν ἐν γήρᾳ θεωρημάτων εἰπεῖν ἔχομεν, ἀλλ' δτι τὰ 20 σὰ ἀπορήματα εύπορίας ἵσως τινὸς ἡμῖν αἴτια ἔσται· καὶ τι καὶ αὐτοὺς ἀναγκά- L 101 σει προσθεωρεῖν, ἀλλως τε κἄν μὴ γυμνὰ τὰ ζητήματα γίνηται· ἀλλὰ καὶ τινας ἐφ' ἐκάτερα λόγους ἔχη, οἷς ἀν ἡμῶν τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν πραγματικῶν, περὶ δὲ ἀσχολούμεθα, ἐπὶ θεωρίας ἐγείρειας, οἱ οὔτε πάνυ τοι εύτυχοῦμεν, ως εἰδέναι διεσχυρίζῃ, φιλοσοφεῖν μὴ δυνάμενοι, εἰ μή σὺ γε τὴν περὶ τὰ 25 ἔξωθεν εὐθηγίαν εύτυχίαν ιδίως καλοίης· οὔτε τὸ σῶμα εἰλικρινῶς ὑγιαίνομεν· λιθίασις γὰρ ἡμᾶς καὶ σφόδρα πιέζει, δι' ἣν σοι καὶ ταῦτα ἐκ τῶν αὐτοφυῶν ἐν Οὐτερβίῳ λουτρῶν νοσηλευόμενοι γράφομεν.

Τῶν δὲ βιβλίων τὰ μὲν ἐμὰ κάτεχε, ἐφ' δσον ἀν βιόλη, καὶ δι' δλης σου τῆς ζωῆς· ζώης δ' ἐπὶ μήκιστον καὶ μετ' ἐμέ· τὰ σὰ δὲ ἐκεῖνα μόνον, ὅπόσα 30 τὰς ἐρμηνείας περιέχει τῶν Ἀριστοτέλους περὶ ζώων ἴστορίας καὶ μορίων καὶ γενέσεως, λαβεῖν ἐφιέμεθα. πέμψον οὖν, ίν' εἰδωμεν, τίσι Λατίνων δνόμασι τὰ τοσαῦτα καλεῖς πράγματα, καὶ ποίω ἀποδίδως ῥήματι ῥῆμα. τούτου γὰρ καὶ μόνου ἡμῖν χρεία. σοὶ δὲ οὐδὲ τούτου. ταχέως δέ σοι ἀποπέμψομεν ταῦτα, ἀντίγραφα ποιησάμενοι, καθ' ἀπέρ καὶ τῶν περὶ φυτῶν Θεοφράστου με- 35 θερμηνεύσεων ἔχομεν ἀντίγραφα δὴ πεποιηκότες, τῶν δνόματων ἔνεκα μόνον καὶ τῆς συνθήκης. Ὁριγένους δὲ τὰ κατὰ Κέλσου καὶ αὐτοὶ ἔχομεν, ὡστε V 38 πέμπειν ἦκιστα δεῖ. ὃν δὲ περὶ τὸ ιερὸν καὶ τὴν αὐτοῦ ἐπισκευὴν δέη, ἐπειδὸν εἰς 'Ρώμην ἐπανήκωμεν, διαπραξόμεθα δσα γε δυνατά. ἕρρωσο.

1 βιβλία B βιβλία L V | 3 εἰ δ' οὗτο δόξαν B L] V εἰ δ' *delendum curat*
9 κρίνειας V corr. *ex* κρίνας B L | 11 ἔτι B] L V om. | ἔστιν] V *suprascriptis* ἔστε |
17 ἀσμενοί τε . . . ἀκούομεν B] L V om. | 20 ἀναγκάσει B V ἀναγκάσει L | 32—33 τούτου γὰρ . . . οὐδὲ τούτου B] L V om. | 35 μεθερμηνεύσεων *scripsi* μεθερμηνεύσαι B L V

**38. Bessarion Cardinalis
Ludovico Marchioni Mantuae.**

Ein Schreiben Bessarions an den Markgrafen Lodovico von Mantua vom 10. Dezember 1458, in dem er den Markgrafen bittet, für seinen Aufenthalt »ihm eine bequeme und geeignete Wohnung in Mantua zu besorgen, quia nisi vehementi necessitate mo- 5 veamur, in domo satis assidue sumus«.

Das ungedruckte, mir nicht erreichbare Schreiben ist überliefert im Archiv Gonzaga zu Mantua, angeführt bei L. v. Pastor, Geschichte der Päpste. ³II. Freiburg i. Br. 1904, S. 394 n. 5.

**39. Bessarion Cardinalis
Fratri Iacobo de Marchia
Ordinis Minorum de Observantia Professori.**

Venerabilis pater, salutem. Ad gloriam Dei et vestram consolationem significamus vobis rem profecto magnam et optimam et populo christiano utilissimam, quam etiam poterimus habere pro signo, quod 15 maiestas divina incipit nobis reconciliari.

10 Suprascriptio: Bessarion, Cardinalis Nicaenus, episcopus Tusculanus, Protector ordinis minorum, venerabili patri, fr. Iacobo de Marchia, ordinis minorum de observantia professori, verbi divini praedicatori eximio, amico nostro et tamquam patri carissimo.

Ep. 39. Auftrag Bessarions als Protektor des Franziskanerordens an den fr. Jakob Picens, Provinzial der Franziskaner der Mark Ancona, zur Ausrüstung einer Hilfstruppe, die nach Morea abgehen soll. Der Kardinal gibt eine nähere Schilderung der landschaftlichen Verhältnisse im Peloponnes, die strategische Bedeutung der Halbinsel und den augenblicklichen Stand der politischen Lage. Die Türken haben im vergangenen Jahr 1458 das Land erobert. Durch die Gegenwehr des Despoten Thomas Palaiologos konnten seit Januar 1459 die verlorenen Plätze innerhalb von zwei Monaten wiedergewonnen werden. Zu befürchten ist aber ein neuer türkischer Angriff, weswegen die Gefährdeten sich nach Rom gewandt haben. Bessarion hofft zwar auf den kommenden Kreuzzug, der auf dem Kongreß zu Mantua beraten werde. Aber für den Peloponnes ist jetzt schon Unterstützung notwendig. Damit hat sich der Auftrag für fr. Jakob ergeben. Er soll durch Predigten Leute gewinnen, die schon vor dem großen Unternehmen nach dem Peloponnes gehen. Für die Überfahrt werde der Papst in Ancona ein Schiff bereit legen lassen. Notwendig sind 400 bis 500, mindestens aber 300 Teilnehmer, die mit Waffen und Geld für ein Jahr ausgestattet sein müssen, sei es, daß sie selbst die Mittel besitzen, oder daß sie durch Spenden zusammenkommen. Zu diesem Zweck soll er den Teilnehmern wie denen, die die Kosten auf sich nehmen, vollkommenen Ablaß verleihen.

Handschriftliche Überlieferung vermutlich im Archiv des Franziskanerordens. Erste Druckausgabe bei L. Wadding, Annal s Minorum XIII. Romae 1735. p. 119—120 (Ex autographo, ohne Angabe des Aufbewahrungsortes). Nachgedruckt (mit vielen Fehlern) von Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομυῆμαν III. Athen 1906, S. 31—34.

Haec autem talis est. In Graecia est quaedam magna provincia, quae vulgariter appellatur Morea, circuitus octingentorum milliariorum, agrum habens feracissimum, fertilissimum et omnium rerum abundantissimum, non solum eorum, quae ad usum humanum necessaria sunt, 5 sed etiam quae ad ornatum faciunt, panem, vinum, carnes, caseum, lanam, bombicem, linum, setam, chremisatum, granum, uvas passas parvas, per quas fit tinctura. Haec omnia in maxima abundantia habentur. Frumenti dantur pro uno ducato duo starja magna Marchesana, videlicet MCCCC lib. pro ducato. Vinum nihil valet. De carnibus 10 octo castrones pro ducato. Blada et stramen pro equis sine numero, ita ut ultra habitatores et incolas illius loci potest nutrire illa patria quinquaginta milia equitum absque eo, quod indigeat victualibus aliunde. Anno praeterito intravit Turca cum LXXX milibus personarum equestrium et exercitu peditum in numero et cariagio infinito, et stet 15 terunt intus quinque mensibus, et tamen abundantissime habuerunt victualia, et post discessum eius omnes res erant nihilominus in vilissimo foro. Ita est omnium rerum abundantissima. Praeterea est quasi insula. Figura enim est rotunda et magna et ampla, circumdata undique mari, praeter unum brachium strictum, quo coniungitur terrae, spatii sex 20 milium passuum, quo bene custodito tota patria est secura. Item praeter civitates, quas habet, sunt ibi quasi trecentae terrae muratae, fortissimae et munitissimae; animalia item infinita, et multitudo hominum copiosa. Item habet situm opportunum ad Italiam, ad Siciliam, ad Cretam et alias insulas, ad Asiam, ad Illyricum, ad Macedoniam 25 ac alias Christianorum partes, ita ut, si in Christianorum manibus sit, per eam magna possint inferri damna Turcis ac magna Christianis utilitas, si Turcarum, magnum immineat Christianis periculum.

Hanc igitur tantam ac talem provinciam quasi totam occupant Turcae infideles. Anno praeterito cum magno potentatu intrantes in 30 eam, etiam aliquorum malorum virorum proditione, exceptis paucis locis, ad quae se receperunt illorum locorum domini, qui sunt duo germani invicem ac domini imperatoris Graecorum in bello Constantino-politano defuncti germani. Sed hoc anno, mense Ianuarii immediate praeteriti suscitavit Deus spiritum unius illorum dominorum, qui vocatur Thomas, despotes Moreae, Palaeologus, et sumpsit arma contra infideles pro libertate sua ac suorum. Invocatus etiam ab hominibus tamquam eorum naturalis dominus, et infra duos menses recuperavit omnia loca deperdita. Benedictus Deus! Res magna et miranda ac miraculosa fuit et est, et quae nobis praebeat spem in futurum rerum magnarum, dummodo sciamus ea bene uti.

Nunc nulli dubium est, quod infidelis Turcarum dominus tamquam ille, qui perdidit magnam suam reputationem et magna damna

passus est, omissis omnibus aliis cum magna furia et maximo potentatu rursus exsurget contra eos. Et nisi habeant a Christianis subsidium sufficiens, erunt novissima peiora prioribus. Unde miserunt ad sanctum dominum nostrum petentes subsidium suppliciter. Sanctissimus dominus noster multum gavisus de hac prosperitate illorum 5 Christianorum libenter intendit iuvare eos, et iuvabit cum tempore satis, ut spero, in hac maxima dieta. Sed quoniam magnus timor est, ne in hac aestate, in qua sumus, periclitentur, oportet quod pro nunc ad omne longius usque ad medietatem Iulii sint ibi aliqui armati, qui iuvent Christianos. Deinde cum tempore sanctitas sua providebit Deo 10 concedente. De hoc igitur subsidio celeri et per aliam viam intendit providere et per viam crucesignatorum.

Ideo considerans virtutem ac zelum et bonitatem et auctoritatem vestram apud populum christianum deputavit vos in hac re per totam Marchiam, ut per vos vel per alios, quos substitueritis, praedicationibus vestris inducatis et exhortemini quoscumque crucesignatos iam vel nunc signandos, ut vadant illuc, quam citius fieri poterit. Et sanctissimus dominus noster parabit navim in Ancona, per quam transferunt. Oportet autem, quod sint viri boni, habentes arma aliqua et habentes expensas pro uno anno, videlicet L vel XL ducatos aut de suo 20 aut ex eleemosyna aliorum. Quibus daretis indulgentiam plenariam tam euntibus personaliter, quam conferentibus expensas pro euntibus. Hac igitur conditione hortabimini eos, ut vadant, videlicet cum expensis unius anni et non sine expensis. Et quia necesse est, ut hoc cito fiat, melius est habere quingentos, vel quadringentos, vel etiam trecentos in tempore, quam multa milia tarde. Ideo non curet paternitas vestra congregare multos, ne consumatur multum tempus, quod erit nobis valde damnosum. Sed sufficit habere usque ad quingentos, vel quadringentos, vel etiam trecentos ad minus, dummodo sint fulciti armis et expensis. Et emittatis eos usque ad Anconam, et ibi erit navis 30 parata ex parte domini nostri, quae conduceat eos. Sed oportet, quod antea scribatis sanctitati suae et mihi de eo, quod facietis, ad hoc ut navis praeparetur expensis domini nostri. Oportet autem, quod ad omne longius ad medietatem Iulii sint in Ancona. Aliter omnis noster labor erit cassus et superfluus.

35

Accipite ergo hanc rem corde, venerabilis pater, et eam zelo fidei Christi, prout soletis, diligenter et ferventer peragatis. Spero enim, quod agetis rem magnam et utilissimam Christianis, et ex qua magnos habebimus fructus et magnam consolationem, de qua multum gaudebitis et cor vestrum summe laetabitur. Haec ideo scripsi paternitati vestrae 40 latius, et de situ et opportunitate loci et de abundantia rerum, ut sciatis omnes particularitates necessarias ad hortandum et confortandum Christianos, ut animose hanc rem aggrediantur. Rogo igitur vos

per viscera misericordiae Domini nostri Iesu Christi, ut omnem curam et diligentiam huic rei adhibere velitis, qui vos in omni bono opere conservet.

Ex Ferraria, 20. Maii 1459.

40. Bessarion Cardinalis
Nardo Palmerio.

Accepimus binas litteras tuas, ex quibus tuam erga nos observantiam et devotionem plane intelleximus, quam libenter et, ut aiunt, ambabus manibus amplectimur. Nos quoque te Narde et ob memoriam 10 domini Ioannis et propter parentis tui erga nos affectionem necnon propter bonam spem, quam de doctrina et virtute tua concepimus, te et diligimus et diligemus ac in filii locum continue habebimus et, quicquid operis et favoris tibi ad commodum et laudem praestare poterimus, promptissimo semper animo praestabimus. Proinde te hortamur, 15 ut in omnibus rebus tuis non minori fiducia ad nos recurras, quam ad dominum Ioannem Aurispam fecisses. Sed haec hactenus.

Libros illos, quos tua manu notatos habemus, tu vero nostra, rogamus te, ut ad partem seponas et cum eis duos alios. Nescimus tamen, si iste secundus liber ita inscriptus sit; tamen est, quod vocatur Photius, 20 et habet in principio aliquot cartas, ubi sunt capitula inscripti libri, quos legit, et sunt semilaceratae cartae, et est liber antiquus. Petimus etiam a te, ut mittas ad nos inventarium omnium librorum graecorum et signifies nobis, an nos viderimus omnes. Credimus enim, quod habebatis alios extra, quando ad vos venimus. Supradictos libros ad partem 22 25 ponas, ut diximus, et subito signifies nobis, an a domino duce licentiam habueris vendendi. Quod si habueris, statim mittemus unum, qui tecum conveniet. Si vero non habueris, nosmet dabimus operam, ut ab eo licentiam habeas. Archiepiscopus noster solvit aureos decem Leonardo Vernatiae in nativitate Domini transacta; non enim erat 30 obligatus domino Ioanni, sed Leonardo. Ita enim voluerat dominus

B *Suprascriptio*: Bessarion episcopus Tusculanus cardinalis Nicenus Nardo Palmerio salutem.

Ep. 40. Nardo Palmerio war, wie sich aus dem Brief ergibt, ein Verwandter des inzwischen verstorbenen Humanisten Johannes Aurispa und lebte wahrscheinlich in Venedig. Bessarion sichert ihm wegen seiner Beziehungen zu Aurispa seine herzliche Freundschaft zu. Im Augenblick, da er auf dem Kongreß zu Mantua weilt, trägt sich der Kardinal mit Sorgen um die Vergrößerung seiner Bibliothek und erteilt Aufträge. Wenn er eine Erlaubnis zum Verkauf des Dogen (a domino duce) nötig habe, will er sie ihm erwirken. Auch ein früherer Bücherkauf ist noch geldlich zu regeln. Darüber soll sich Nardo vergewissern.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Cod. Vat. lat. 3370, fol. 21—22 (= B).

Ioannes, ut obligaret se Leonardo per apodixam manu sua scriptam. Et ita obligavit se; postea solvit pecuniam et rehabuit apodixam suam; et ita dixit Ferrariae domino Ioanni fecisse. Superest nunc, ut scias, an dominus Ioannes dictas pecunias habuerit a Leonardo. Libellus vero, quem habuit archiepiscopus, faciet transcribi, postea tibi restituet, vel 5 si id potius voles, dabit tibi pecunias. Vale.

Mantuae die 24. Junii 1459.

**41. Bessarion Cardinalis
Georgio Regi Bohemiae.**

Serenissime princeps et excellentissime domine. Post commen- 10 dationem. Die XX. praesentis mensis, cum reversus fuisse ex dieta Wormaciensi Norimbergam, accepi litteras sanctissimi domini nostri cum interclusa copia litterarum maiestatis vestrae, quas vestra maiestas scripserat pro negotio concordiae inter serenissimum dominum, dominum imperatorem et excellentissimum dominum regem Ungariae. 15 Mandabat nobis eadem sanctitas, ut pro ea re vel personaliter veniremus ad maiestatem vestram vel aliquem ex nostris mitteremus. Nos subito habitis dictis litteris recessimus ex Norimberga et sumus in via ad serenissimum dominum imperatorem, ut exploremus mentem eius et, quantum per nos fieri poterit, placemus ad hanc rem compo- 20 nendam. Postea subito vel veniemus vel mittemus ad maiestatem vestram.

Ceterum, quia nunc instat tempus dietae, in qua haec res tractari debet apud maiestatem vestram, supplicamus eidem, ut in casu, quo rem hanc perficere per se possit, velit id facere. Nihil enim immortali 25 Deo gratius, nihil sanctissimo domino nostro et apostolicae sedi acceptius, nihil nomini suo gloriosius efficere potest. Si vero, quod Deus

8 Ms. Suprascriptio: Serenissimo et excellentissimo principi Domino Georgio, Bohemiae etc. regi illustrissimo.

Ep. 41. Der Kardinallegat hat auf seiner Rückreise von Worms nach Nürnberg ein päpstliches Schreiben erhalten, dem ein Brief des Königs von Böhmen in Abschrift beigelegt war, betreffend die Herstellung eines friedlichen Einvernehmens zwischen dem Kaiser und dem König von Ungarn. Im Auftrag des Papstes solle er zwecks weiterer Verhandlungen entweder selber zu König Georg gehen oder einen Bevollmächtigten aus seiner Umgebung schicken. In Nürnberg angekommen, habe er sich sofort auf den Weg zum Kaiser gemacht. Nach Erledigung dieser Angelegenheit werde er den Auftrag an den König von Böhmen ausführen. — Des weiteren bittet Bessarion den König dringend, auf dem Reichstag in Wien persönlich oder durch bevollmächtigte Gesandte zu erscheinen.

Überlieferung: Prag, Bibliothek des Domkapitels G XIX fol. 159. — Druck- ausgabe: P. Palacky, Fontes Rerum Austriacarum. II Diplomata et Acta XX. Wien 1860, p. 221.

avertat, rem tam necessariam et sanctam concludere non poterit, dignetur maiestas vestra dietam ipsam per aliquot dies differre et prorogare, nec ita cito dissolvere, quo usque scilicet nos intellecta mente serenissimi domini imperatoris possimus vel personaliter venire vel 5 mittere.

Interea vero supplicamus maiestati vestrae humiliter, ut per hunc cursum, quem de industria misimus ad vestram maiestatem, dignetur nobis rescribere consilium suum et significare nobis, quid videatur sibi per nos agi debere apud serenissimum dominum imperatorem. 10 Exspectabimus enim litteras maiestatis vestrae cum summo desiderio per hunc cursum, cui commisimus, ut veniat ad nos Viennam. Et quia sumus tractaturi apud Viennam de negotiis fidei, et dictum fuit maiestatem vestram pro sua singulari devotione affuturum praesentialiter, hortamur tandem et ei cum omni humilitate supplicamus, ut, 15 si fieri potest, omnino velit ibi personaliter interesse. Videmur enim esse certi, quod praesente serenissima maiestate vestra non possunt res nisi bene et feliciter succedere. Tantam in summa prudentia et auctoritate et experientia rerum et magnanimitate et fide ac devotione ceterisque virtutibus vestrae maiestatis spem habemus. Quod si 20 maiestas vestra nullo modo personaliter accedere poterit, in eo casu supplicamus eidem, ut aliquos de suis viros auctoritatis et bene instructos ad nos mittat cum mandato, ut praeter negotia fidei, in quibus nomine vestrae maiestatis versari habebit, assistat etiam nobis in hac re concordiae apud serenissimum dominum imperatorem. Intelligit 25 vestra maiestas, quid optemus, a qua, ut diximus, summo cum desiderio responsum exspectamus. Valeat vestra maiestas feliciter.

Datum Ratisponae, die 26. Aprilis 1460.

Eiusdem vestrae maiestatis

servitor

30

B. episcopus Tusculanus, cardinalis
Nicaenus, apostolicae sedis legatus.